

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 4. SZÁM
LXV. ÉVFOLYAM

Rózsa Márton

Augsburgi Brúnó és Szent István

Nagy Levente – Szilágyi Emőke Rita

Új adatok az Oláh, a Hunyadi és a Drakula család genealógiájához

---

Buza János

Az 1613. évi 28. törvénycikk nyomában

Romsics Gergely

A balkáni expanzió a magyar külpolitikai tervezésben, 1917–1918

Hantos-Varga Márta

A politikai cselekvés viszonyítási pontjai a keresztény államelmélet
és a szentszéki megnyilatkozások alapján

László Andor

Szekfű Gyula historiográfiai nézeteinek hatása saját korában

Novák Attila

Kibucok és szövetkezetek az 1960-as évek Magyarorszáján

Vita a vidéktörténeetről

Gyáni Gábor, Tomka Béla, Valuch Tibor, Varga Zsuzsanna,
Horváth Gergely Krisztián írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 4. szám

TANULMÁNYOK

- Rózsa Márton** Augsburgi Brúnó és Szent István. Esettanulmány a személyi helyváltoztatás hatalmi aspektusainak vizsgálatához 615
- Nagy Levente – Szilágyi Emőke Rita** Hollókőtől Esztergomig. Új adatok az Oláh, a Hunyadi és a Drakula család genealógiájához 639
- Buza János** A pénzügyi válság előszele. Az 1613. évi 28. törvénycikk nyomában 669
- Romsics Gergely** Érdek, befolyás, birodalom. A balkáni expanzió a magyar külpolitikai tervezésben, 1917–1918 679
- Hantos-Varga Márta** A politikai cselekvés viszonyítási pontjai a keresztény államelmélet és a szentszéki megnyilatkozások alapján 705
- László Andor** Szekfű Gyula historiográfiai nézeteinek hatása saját korában 737
- Novák Attila** Kibucok és szövetkezetek, avagy szövetkezeti gondolatok az 1960-as évek Magyarországon – izraeli visszhanggal 753

VITA

- Gyáni Gábor** Egyfajta vitastílusról 765
- Tomka Béla** A jelenkortörténet kutatásáról és a források vétőjogáról 775
- Valuch Tibor** A jelenkortörténetről és az államszocializmus társadalmáról tárgyilagosan. Megjegyzések Horváth Gergely Krisztián írása kapcsán 781
- Varga Zsuzsanna** Vitacikk vagy vádirat? 791
- Horváth Gergely Krisztián** Egy elmaradt vita margójára 799

A JELENKORTÖRTÉNETRŐL ÉS AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS TÁRSADALMÁRÓL TÁRGYILAGOSAN

Megjegyzések Horváth Gergely Krisztián írása kapcsán

VALUCH TIBOR

A *Történelmi Szemle* 2022. évi 4. számában Horváth Gergely Krisztián A magyar jelenkortörténet – a vidéktörténet szemszögéből¹ címmel tett közzé egy nehezen meghatározható műfajú, személyeskedő hangvételű, a kollegialitás minimális elveit figyelmen kívül hagyó, számos esetben csúsztatásokat tartalmazó írást. Bár a szerző látszólag vitacikket írt egy töredékes álrécenzió formájában, jól láthatóan nem a valóságos tudományos vita a célja, hanem egy nagyon sajátos önlegitimáció és önismerés az általa egyedül érvényesnek tartott történelemszemlélet népszerűsítésének a szolgálatában. Vele ellentétben, ahogy eddigi kutatói pályafutásom során is tettem, szigorúan ragaszkodom a tudományos párbeszéd és megismerés szabályaihoz, valamint a tárgyilagossághoz.

A tudományos vitáról

Nekem egészen más elképzeléseim vannak a tudományos vitáról. Úgy gondolom, hogy annak nem része a személyeskedés, mások szakmai hitelének megkérdőjelezése, ahogyan a „kreatív”, eredeti tartalmat, jelentést módosító idézési gyakorlat, retorikai ügyeskedés sem, mint ahogyan azt Horváth Gergely Krisztián tette.² (Az ilyen jellegű megjegyzéseire a továbbiakban nem kívánok reagálni, hiszen ezekkel nem engem, hanem önmagát minősíti.) A tudományos vita lényege szerintem a színvonalas szakmai eszmecsere, ami segíti a problémák megértését és megoldását.

Horváth Gergely Krisztiánnal és az általa ebben az írásban megvédeni kívánt Ö. Kovács Józseffel³ ellentétben határozottan úgy vélem, hogy a tudományos vitában nincs

---

Valuch Tibor, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Történettudományi Intézet, Új- és Jelenkori Történelmi Tanszék, kutató professzor, Társadalomtudományi Kutató Központ, Politikatudományi Intézet.

- 1 Horváth Gergely Krisztián: A magyar típusú jelenkortörténet – a vidéktörténet szemszögéből. *Történelmi Szemle* 64 (2022) 805–824.
- 2 Erről részletesen lásd Gyáni Gábor: Egyfajta vitastílusról című cikkét a *Történelmi Szemle* jelen számában.
- 3 <https://vasarnap.hu/2021/02/25/kovacs-jozsef-a-szocialista-magyarorszag-agrarcsodaja-hazugsagra-epult/>, <https://www.feol.hu/multidezo/2021/03/rogyalosag-a-szocialista-allami-eroszak-videktorteneti-olvasatai>. (Legutóbbi megtekintések: 2023. szeptember 1.)

helye a politikai érveknek, a vitapartner *soft* vagy *hard* lekommunistázásának. A tudományban, a tudományos vitában egészen egyszerűen nincs helye a politikának.

Úgy gondolom, hogy nagyon fura gondolkodásmódra vall, ha valaki úgy utasítja el a tudományos kritika létjogosultságát, mint ahogyan ezt Horváth Gergely Krisztián tette,⁴ észre sem véve, hogy az ő és Ö. Kovács József által képviselni kívánt szemlélet a szovjet típusú rendszer vitatott kérdéseivel foglalkozó konferencián és az annak az előadásait tartalmazó kötetben úgy jelent meg, mint egy – a másik öt megközelítéssel együtt – napjaink történettudományában forgalomban levő értelmezés. Azt elvitatni, hogy egy ilyen áttekintésben a szerzőnek joga van kritikát is megfogalmazni egy-egy állításról, értelmezésről, a tudományos vita lényegének a meg nem értésére utal. Ugyanakkor erős aránytévesztés érzékelhető abban, ahogyan a szovjet típusú rendszer kérdéseiről rendezett akadémiai konferenciát és a tanulmánykötetet Horváth Gergely Krisztián úgy igyekszik beállítani, mint ami pusztán azért jött létre, hogy őt, munkatársait, elképzeléseiket szervezeten, „jól megkritizálják”. Korántsem erről volt szó, hanem a szovjet típusú rendszer társadalmi, politikai és gazdasági viszonyainak értelmezési kérdéseiről. Magam, a kötetben közölt tanulmányomban a társadalmi kérdésekkel foglalkoztam részletesen, s felvázoltam egy történeti szempontból lehetséges társadalmi struktúra képét. Erről sajnos egy szót sem szól jeles kollégám írása, csak abba a másfél-kétoldalba próbál belekapaszkodni, ahol kritikai észrevételeket tettem és kérdéseket fogalmaztam meg a vidéktörténet és az állami erőszak értelmezése kapcsán.

Vitapartneremmel ellentétben, nem hiszek az egyedül üdvözítő történetelmélet és magyarázat létezésében. Úgy gondolom, hogy a történelmi múlt megismerésének és értelmezésének, a múltról szóló történeti elbeszélés megalkotásának – a tudományos megismerés szabályait követve és a tények mentén – nem egyetlen lehetséges, kizárólagosságot hirdető útja és módja van, ebből következően létjogosultsága van az egymással versengő magyarázatoknak és értelmezéseknek, a tényekkel, érvekkel alátámasztott állításokra alapozott, tárgyilagos szakmai vitának. Ennek jegyében a „dolgot, őt magát nézzük!” szemléletet követve fogalmazom meg állításaimat most is, úgy, ahogyan tettem ezt évtizedek óta.

Nem tartom reálisnak és a történelmi múlt megismerését segítő gondolkodásmódnak, ha valaki a hatalom és a társadalom, az állam és az egyes társadalmi csoportok viszonyát egy tényezőt középpontba állító magyarázatokkal próbálja meg értelmezni, hiszen mind az egyes korok társadalmi viszonyai, mind a társadalmi, politikai aktorok viszonyrendszere sokkal összetettebb annál, hogy pusztán csak egy-egy kiemelt tényező mentén leírható és megérthető lenne a működése.

Az is elég komoly probléma, hogy sem Horváth Gergelynek, sem Ö. Kovács Józsefnek nem voltak eddig érdemi, szakszerű és tényszerű válaszai a munkájuk és értelmezési kísérletük kapcsán megfogalmazott kritikákra, ehelyett a tárgyszerű válaszokat megkerülve, a történelmi dokumentumok kizárólagos igazság értékének a hangsúlyozásával érveltek,⁵ miközben triviális történettudományi tény, hogy nem létezik abszolút értékű forrás.

4 Lásd Horváth: A magyar, 806–809.

5 Lásd Horváth: A magyar, 805–824.; Ö. Kovács József: Hiányaink. A magyar kommunista diktatúra, a rendi államszocializmus és a színlelt szocializmus társadalomtörténeti nézőpontjai. *BBC History* 12 (2022) 2. sz.

A tudományos teljesítményről

Meggyőződésem szerint a tudományos teljesítményt és annak értékét elsődlegesen egy adott mű minősége határozza meg. A minőség pedig a befektetett munkától, a tudományos innovációtól, az eredetiségtől, a felkészültségtől, a tárgyilagosságtól, az adott munka szerzőjének tudományos objektivitásától és az adott tárgy teljes körű megismerésére törekvésétől függ. Egy normális társadalmi és tudományos közegben ez dönti el, hogy egy adott munka a tudományos és társadalmi kánon részévé válik-e, avagy sem. Ha egy tanulmány vagy monográfia beszakítja az asztalt tárgyilagosságával, tényyszerűségével, újszerűségével, az valós teljesítmény. Ellenben ha valami nem eredeti, nem kidolgozott, nem tényyszerűen alátámasztott, nem vet fel új gondolatokat, nem kelt valóságos tudományos és társadalmi figyelmet, netán egyszerűen csak újrahasznosít ismert tudományos tényeket, lehet akár ötezer oldal vagy akár 15 kötet is, érdektelen marad.

A jelenkortörténetről, a vidéktörténetről, az állami erőszakról

Horváth Gergely Krisztián írásának már a címe is meglehetősen sajátos és tudományosan alig értelmezhető. Magyar típusú jelenkortörténetről szóló gondolatokat ígér, ám az nem derül ki: mi lenne ennek a sajátossága, mitől magyar típusú, van-e más típusú jelenkortörténet? Tényleg van például nemzetspecifikusan szlovák, cseh, lengyel típusú jelenkortörténet, s ezek léte tudományosan igazolható? Ha igen, akkor mi adja ezeknek a specifikáját? S miben tér el ettől a magyar jelenkortörténet? Egyáltalán, mit is ért a szerző jelenkortörténet fogalma alatt? Az 1944/45 óta eltelt évtizedek politikatörténetét, gazdaságtörténetét, társadalomtörténetét, agrártörténetét? Vagy mindezt együtt? Persze feltételezhetően, leginkább az általa és Ö. Kovács József által kreált, úgynevezett vidéktörténet,⁶ amivel már lassan egy évtizede az az egyik legfőbb baj, hogy – ahogyan ebben az írásban sem – nem ad érdemi fogalmi meghatározást arra, mi is ez valójában. Mi adja a tudományos eredetiségét, a specifikumát, a létalapját annak, hogy az 1944/45–1989/90 közötti négy és fél évtized társadalmi és politikai változásait vidéktörténet elnevezéssel vizsgálják, megkísérelve felépíteni erre egy történeti narratívát és egy aldiszciplínát. Horváth Gergely Krisztián ugyancsak nagyvonalúan eltekint attól, hogy érdemben definiálja a vidék és a vidéki társadalom fogalmi meghatározását. Pedig ha valaki egy relevánsnak szánt történeti értelmezés létrehozására, és erre alapozva egy történeti aldiszciplína megalapítására szeretne kísérletet tenni, akkor elengedhetetlen az alapfogalmak tisztázása és azok meghatározása. Pusztán azzal indokolni a vidéktörténet létjogosultságát, hogy van vidékszociológia is, nem tűnik kellően megalapozott tudományos érveknek. Azután, amikor

68–69., uő: „Leraktuk a szocializmus alapjait”. Történeti források Valuch Tibor, Varga Zsuzsanna és Földes György figyelmébe. *BBC History* 12 (2022) 6. sz. 63.

6 A kritikai észrevételeket, a vidéktörténet kapcsán felvetett definíciós kérdéseket lásd Valuch Tibor: Az állami erőszak és az államszocializmus társadalma. *BBC History* 12 (2022) 1 sz. 34–35., uő: Az állami erőszak és a társadalmi változások sajátosságai az államszocializmusban. Válasz Ö. Kovács Józsefnek. *BBC History* 12 (2022) 6. sz. 62.

hosszú bekezdésekben részletesen ismerteti a saját maga és kutatótársai tevékenységét (amire rendszerint nincs szükség, ha a tudományos teljesítmény önmagáért beszél), akkor egyértelművé válik, hogy számára a jelenkortörténet nem más, mint az általa képviselt, tudományosan alig értelmezhető vidéktörténet.

Ugyancsak nehezen értelmezhető, amit Horváth Gergely Krisztián felvezetesként ír, miszerint az adja meg a munkájuk specifikumát, hogy az úgynevezett vidéktörténeti kutatások a parasztság felszámolásának a történeti folyamatát próbálják meg rekonstruálni, majd egy másik célként egy félmondattal később már a vidék szovjetizálási történetének a kutatását jelöli meg vállalt feladatként. Formállogikai alapon ebből az is következik, hogy eszerint más volt a vidék és a nem vidék szovjetizálási folyamata, ám erről sem itt, sem máshol nem esik szó. Pedig lényegében azt állítja, hogy volt vidéki és nem vidéki szovjetizációs gyakorlat. Minden bizonnyal érdekes lenne ennek a kifejtése, de sajnos beleütközünk abba, hogy továbbra sem tudjuk meg, hogy az ő értelmezésében mi is az a vidék, mitől az, ami, miben más, mint az úgynevezett – kiváló kollégám által szintén meg nem határozott – „nemvidék”. Miben más a vidéki Magyarország szovjetizálása, mint a „nemvidékkel” együtt tekintetbe vehető teljes Magyarországé? Azt csak az idén megjelent újabb munkáikból látom,⁷ hogy a szovjetizáció Magyarországon már egészen az 1980-as évekig is elhúzódó folyamat volt, ami felettébb érdekes állítás. Talán érdemes lenne végiggondolni a szovjetizáció fogalmát is. Az én értelmezésemben a szovjet minták átvétele az 1950-es és a korai 1960-as években lezajlott. A magyar államszocializmus sajátosságát az 1970-es és az 1980-as években éppen a szovjet modelltől való, különböző mértékű eltérések adják.

Horváth Gergely Krisztiánnal ellentétben, nem gondolom, hogy a történeti parasztság 1944/45 és 1961 között pusztán csak a vidéki Magyarország legnagyobb társadalmi csoportja lett volna, hiszen a korabeli teljes magyar társadalomban volt az. Ha megnézzük az aktív keresők megoszlását, akkor látható, a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya 1949-ben még jóval 50 százalék felett volt. A kollektivizálási hullámok és az erőltetett iparosítás hatására a mezőgazdasági keresők száma és aránya nyilván jelentősen csökkent, hiszen 1950–1970 között egymillió aktív kereső hagyta el a mezőgazdaságot, de a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya még az 1970-es és 1980-as években is elég számottevő volt. 1970-ben, a községekben élő aktív keresők 39,5%-a, 1980-ban 29,7%-a volt mezőgazdasági aktív kereső. Viszont ekkor már inkább falusi, nem pedig történeti paraszti társadalomról lehet beszélni az időközben végbement foglalkozási átrétegződés következtében.

Ha a jeles kolléga és munkatársai egészen egyszerűen csak azt állítanák, hogy őket a szovjetizáció mindennapi gyakorlata és a szovjetípusú rendszer működése érdekli – amit egyébként elég nehezen felülírható részletességgel megírt Gyarmati György a Rákosi-korszakról szóló monográfiájában,⁸ több évtizedes kutatási eredményeire támaszkodva –, és ezt a maga totalitásában, a paraszti társadalmon keresztül vizsgálják, a tényekre kon-

7 *The Sovietization of Rural Hungary, 1945–1980. Subjugation in the Name of Equality.* Ed. József Ö. Kovács – Gábor Csikós – Gergely Krisztián Horváth. London, 2023.; *A vidék szovjetizálása.* Szerk. Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József. Bp., 2023.

8 Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956.* Bp., 2011.

centrálva, egyfajta modellként tekintve erre, és nem próbálnának ebből valamiféle történelmi ideológiát kreálni, azzal mindenki jobban járna, legfőképpen a történettudomány. Hiszen a figyelem a tényleges történelmi megismerésre koncentrálódhatna. Ez a szándék Ö. Kovács József kollektivizálás történetét vizsgáló akadémiai doktori értekezésében⁹ még kétségtelenül megvolt, amit a könyvvé formált változatról írt kritikámban¹⁰ el is ismertem.

Horváth Gergely Krisztiánnal ellentétben úgy gondolom, hogy a magyarországi jelenkortörténelmi kutatások a rendszerváltás óta nagyon sokszínűvé váltak, amiben nem voltak és nincsenek sem megkérdőjelezhetetlen toposzok, sem megkövesedett tabuk, sem érintetetlen értelmezések, sem az agrártörténetben, sem a gazdaságtörténetben, sem a mindennapok történetében, sem a politikatörténetben, sem pedig a korszak társadalomtörténetében. Éppen ellenkezőleg. Az elmúlt évtizedek kutatásai számos esetben tabukat döntöttek le, új szemléletmódokat honosítottak meg, nagy mennyiségű történelmi információt tettek közkinccsé. Ezzel lehetővé tették a második világháborút követő évtizedek történelmének mind teljesebb megismerését. Meg lehet próbálni tagadni vagy kétségbe vonni ezt, de a tények makacs dolgok. S persze olvasni és érteni kellene a kortárs történelmi szakirodalmat, s akkor talán nem ragadhatná magát arra, hogy másokat alaptalanul sértegetve történelemhamisításról beszéljen.

Az, amit a kollektivizálás, a paraszti társadalomnak a kollektivizálásra adott reakciójaként, egyfajta új felfedezésként Horváth Gergely Krisztián leírt írásában, itt és munkatársaival együtt máshol is, ami megjelenik a tanulmányköteteikben, az lényegében nem más, mint közismert történelmi tények és információk kreatív újrahasznosítása, mások kutatási eredményének szimpla újraértékesítése.¹¹ Ugyanis ezeknek a kérdéseknek, megállapításoknak (többek között a középkorú férfiak korai halálózása, a társadalmi túlerheltség, a devianciák, a téesz-neurózis, az utóparaszti mentalitás, az önkizsákmányolás) mindegyike szerepelt már többek között a 2001-ben megjelent, Horváth Gergely Krisztián által lesajnálóan csak húsz évvel ezelőtti bédekkerként említett, *Magyarország társadalomtörténete a 20. század második felében* című munkámban,¹² és a történelmi parasztság megszűnésével foglalkozó – a *Századvég* folyóiratban – 2003-ban megjelent vitasorozatban részt vevők (Benda Gyula, Csige András, Kovács Imre és mások) írásaiban. Nem igazán elegáns ismert tényeket újként eladni. Talán éppen ez lehet az alapvető oka annak az elutasítottságnak, amit Horváth Gergely Krisztián érzékelti vél a saját és a vele együtt dolgozó kollégák munkája kapcsán. Természetesen még véletlenül sem állítom, hogy plagizál, mert ettől azért szerencsére tartózkodik, egyszerűen csak újként ad el régóta ismert tényeket.

9 Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Bp., 2012. (Társadalomtörténelmi Monográfiák 2.)

10 Valuch Tibor: Hatalom és paraszti társadalom. Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Metszetek. Társadalomtudományi Folyóirat* 1 (2012) 2–3 sz. 125–130.

11 Lásd többek között Juhász Pál: *Emberek és intézmények. Két zsákutca az agráriumban.* Bp., 2006. (Terepünk-kák); Márkus István: *Az utóparasztság arcképehez. Szociológia* 2 (1973) 56–67.; Uő: *Az ismeretlen főszereplő.* Bp., 1992. (Magyarország felfedezése); Uő: *Polgárosodó parasztság.* Bp., 1996. (Magyarország felfedezése.)

12 Lásd Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a 20. század második felében.* Bp., 2001. (Osiris Tankönyvek) 36–38., 200–207., 357–362.

Senki sem vitatja, hogy a magyar paraszti társadalom átalakulása a második világháborút követő évtizedek egyik legnagyobb és legtömegesebb társadalmi változása volt. Az sem kérdéses, hogy változó mértékben és formában jelen volt az erőszak mindenféle formája ebben a folyamatban. Ahogy szerintem az sem vitatható, hogy a hatalmi akcióra megszülettek a társadalmi és a gazdasági reakciók, az alkalmazkodási és a túlélési stratégiák (a háztájizásból kinövő, piaci igények szerint működő mezőgazdasági kistermeléstől, a vizontszolgáltatások rendszerén, a kalákán át a feketézésig), s ezeket a kommunista hatalom, ha nyilvánvalóan nem is bátorította, de az „élni és élni hagyni” szemlélet jegyében eltűrte. Mág nagyon érdekesek azok a kortárs szociológiai elemzések, amelyek ennek a társadalmi hatásait többek között a megszakított polgárosodás fogalmi keretével próbálták leírni.¹³ Mindezt a vidéktörténeti kutatásban részt vevő kollégák érdekes módon valahogyan kevésbé hangsúlyozzák. Feltételezhetően azért, mert szétfeszítené az állami erőszak létének és a szovjetizáció korlátlan voltának túlhangsúlyozására épülő vidéktörténeti koncepciójukat.

Tényszerűen nehezen vitatható, hogy a kollektivizálás után, a hatvanas évek közepétől fontos változást jelentett a termelősövetkezetek (= téeszek) működtetésében a szovjet kolhozmodelltől való fokozatos eltérés, a téesztagok egyéni érdekelttségének a megteremtése, a rendszeres pénzbeli kifizetés bevezetése, és kulcselem volt a nagyüzem és a háztáji szimbiotikus együttélésének és együttműködésének a kialakulása.¹⁴ Nyilván sok-sok kényszer, korlát, egyéni és családi erőfeszítés, áldozat volt ebben a folyamatban, de ha a termelési adatokat és a jövedelmi viszonyokat¹⁵ vizsgáljuk 1965 és 1980 között, jól látható, hogy jelentős növekedés zajlott le. A téesz által fizetett munkabér már elég volt a megélhetésre, a háztájiból, a mezőgazdasági kistermelésből származó jövedelemből már lehetett felhalmozni, javítani az életkörülményeket, lehetővé vált a falvakban élők jelentős csoportjai számára a civilizációs fordulat (az elektrifikáció, a hosszú házak átépítése, a vezetékes víz bekötése, a fürdőszobák megépítése, a motorizációban történő részvétel, aminek fontos szerepe volt a tehergépjármű-birtoklás tilalmának a kijátszásában is).¹⁶

13 Szelényi Iván munkatársaival együtt már az 1970-es évek elejétől vizsgálta a mezőgazdasági kistermelésnek a falusi társadalmi rétegződésre gyakorolt hatásait. Az 1970-es évek közepén bekövetkezett, kényszerű emigrációját követően, amikor a nyolcvanas évek elejétől visszatérhetett Magyarországra, munkatársai segítségével folytatta kutatásait és összegezte eredményeit. Lásd Szelényi Iván: *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Bp., 1992.

14 Lásd Kovách Imre: *Termelők és vállalkozók. Rétegződés-modell vizsgálat IX*. Bp., 1988.; Márkus István: A hazai mezőgazdasági kisártermelés az 1960-es és 1970-es években. *Századvég* (1991) 193–201.

15 Az adatokat lásd *A falu és a mezőgazdaság főbb társadalmi és gazdasági jelzőszámai*. Szerk. Oros Iván. Bp., 1994. (KSH. Életszínvonal 1960–1980.)

16 „A háztáji és a kisüzemi termelés révén megtermelt jövedelmeknek nem elhanyagolható szerepe volt a falvak társadalmának újratagolódásában. Statisztikai adatok szerint a kollektivizálást követő három-négy év során is rendre magasabb a háztájiban és a kisegítő gazdaságban végzett munkából, mint a termelősövetkezetből származó jövedelem. 1961-ben egy termelősövetkezeti tagra 7800 Ft éves jövedelem jutott a közös gazdaságban folytatott tevékenysége és 9300 Ft a háztájiban végzett munkája után, 1964-ben a közből már évi 10 400 Ft, a háztájiból pedig 11 400 Ft. 1970-ben 24 564 Ft volt a téeszéből származó évi átlagjövedelem, a háztájiban viszont 28 200 Ft, 1977-ben a téesztag átlagosan 34 296 Ft-ot keresett évente és emellett 40 109 Ft jövedelemhez jutott háztáji gazdálkodása révén a hivatalos statisztikai adatok szerint. A jövedelmi adatok mellett az időfelhasználással és a tevékenységszerkezet változásaival kapcsolatos kutatások is megerősítik e tényező kiemelt szerepét a társadalmi változásokban.” Valuch: *Magyarország társa-*

A nyugdíj jogosulttá válással minimális, csak létminimum szintű, de korábban ismeretlen, állandó jövedelemhez jutottak a térszabze belépettek. A paraszti magángazdálkodás felszámolásával kétségtelenül alapvetően megváltozott a falusi társadalom működési rendje, létezésének feltételrendszere. De ha a maguk komplexitásában vizsgáljuk ezeket a folyamatokat, akkor arról az „apró tényről” sem feledkezhünk el, hogy az 1960-as évek elején 150 ezren maradtak ki a kollektivizálásból és próbálták folytatni a hagyományos paraszti életet. A családtagokkal együtt ez 500-600 ezer ember, aki a töredékesen megmaradt falusi magángazdálkodásból próbált megélni. Erre csak úgy mellékesen hívnám fel Horváth Gergely Krisztián és munkatársai figyelmét. S persze kérdésként logikusan felmerül: ha a szovjetizálás, az állami erőszak valóban annyira kizárólagos és totális volt, mint amennyire tanult kollégáim és munkatársaik állítják, akkor ez miként volt lehetséges egyáltalán? Két válasz kínálkozik: 1. Mégsem volt teljes körű a szovjetizálás, akkor viszont az állami erőszak sem volt döntő faktor. 2. A tömegesen megszüntetett autonómiák új, többnyire gazdasági formában kezdtek korlátozottan újjászerveződni, nyilván a hatalmi szándékok ellenében. Ezt mutatja a térszabze működése az 1960-as évek második felétől, a melléküzemágak létrehozása és a háztáji gazdaságok szerepének felértékelődése is.

Ugyancsak elvitathatatlan, hogy az 1970-es évektől fokozatosan és folyamatosan nőtt a nyugati agrártechnológiai transzfer szerepe a magyar nagyüzemi mezőgazdaságban,¹⁷ ami a változó mértékű állami támogatással együtt fontos szerepet játszott a mezőgazdasági termelés hatékonyságának a javításában.

Azt sem kérdőjelezi meg senki, hogy az államszocialista korszak területfejlesztési politikájának nem a falvak voltak a kedvezményezettjei, ahogyan ezt a korabeli szociológiai vizsgálatok – Szelenyi Iván, Juhász Pál kutatásai – is kimutatták.¹⁸ Sőt az Országos Településhálózat Fejlesztési Koncepció a falvak többségét a nem fejlesztendő települések kategóriájába sorolta. De az egyéni és kisközösségi erőfeszítéseknek – az időmérték felvételek adatai szerint 1976-ban 40 millió munkaórát fordítottak a kalákás lakásépítésre – köszönhetően és a többes jövedelemszerzés gyakorlatának következtében, ezzel együtt is jelentős civilizációs fordulat kezdődött el a falvak nagy részében az 1960-1970-es évek fordulójától, s az önálló helyi gazdasági aktorral is váló térszabze megjelentek a falusi infrastruktúra fejlesztőként is.

Mindez számomra azt mutatja, hogy a) a paraszti társadalom szovjetizációs gyakorlata nem volt homogén, időben és térben módosult, b) az egyéni és családi életstratégiák nemcsak a hatalomhoz való viszonyban értelmezhetőek és változtak, hanem horizontálisan is, c) bár valóban komoly egyéni és társadalmi ára volt, a falusi életviszonyok

dalomtörténete, 202. A statisztikai adatok alapján látható, hogy a térszabze összjöveldme 1966-1977 között több mint a háromszorosára nőtt. Ha a falusi lakásépítés adatait vizsgáljuk 1961-1975 között, akkor az adatok 1961-1965 között jelentős, több mint 30%-os csökkenést mutatnak, 38-39 ezerről 25-26 ezerre csökkent az évente épített lakások száma, 1966-tól lassú növekedést mutatnak, majd a hetvenes évek elején már megközelítette az évi 40 ezret az évente épített falusi lakások száma. 1973-1975 között a háztáji-ellenes politika átmeneti megerősödésének következtében ismét kisebb visszaesés következett be.

17 Lásd Szabó István *életútja Nádudvartól Nádudvarig*. Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2012.; Sziráki András: *A tegnapi minősége*. Sziráki András szociografikus önéletrajza. Bp., 2019.

18 Juhász Pál: A településfejlesztési koncepció és a faluoztályok elmélete. *Tér és Társadalom* 2 (1988) 2. sz. 3-18.

ezzel együtt is jelentősen megváltoztak, élhetőbbé vált az élet az 1970-es és 1980-as években. Ennek indoklásaként elegendő a falusi lakások komfortszintjének jelentős emelkedésére utalni.

Az Ö. Kovács József és Horváth Gergely Krisztián kollégák által képviselt, jól érzékelhetően a kizárólagosság igényével fellépő álláspont másik pontosan meg nem határozott és végtelenített kulcsfogalma az állami erőszak. Sok problémát megoldana, ha végre egyszer rászánnák magukat és szisztematikusan, adatolva kifejténék, mit is értenek pontosan ezen, ha végre tényszerű állításokkal és érveléssel támasztanák alá az állami erőszak általuk hangsúlyozott általános érvényességét és meghatározó szerepét.

Vitathatatlan tény, hogy a nyílt fizikai erőszak alkalmazása a hatalom gyakorlásában, a társadalmi viszonyok kommunisztikus ideológiai célokat követő átformálásában 1944/45–1963 között meghatározó volt. Ahogyan azt sem vonja kétségbe senki, hogy a nyílt, fizikai erőszak az 1960-as évek közepétől már nem tartozott a mindennap alkalmazott hatalmi eszközök közé. A hatalomgyakorlás módja a totálisból fokozatosan autoriterré alakult át, a diktatúra lényege nyilván nem, de a hatalomgyakorlás működési módja változott. (Elegendő talán arra utalni, hogy az 1970-es és 1980-as években az államellenes bűncselekmények vádjával indított büntetőeljárások száma átlagosan egy-kétszáz-as nagyságrendű volt évente.) Ugyanakkor, ahogyan azt többek között a hetvenes évek téveszelnők pere is mutatják, az erőszakot bármikor újra lehetett alkalmazni.

Az 1970-es és 1980-as években a hatalom és a társadalom viszonyában már korántsem csak a feltétlen alárendeltség volt jelen, nemcsak az erőszak-potenciál vagy annak a fenyegetése, hanem az érdekeszámítás, az egyéni érdekérvényesítés,¹⁹ a szakmai, politikai lobbik kialakulása és működése is szerepet játszott. A gazdaságban, a társadalompolitikában, a magántulajdonhoz való viszony változásában jól látható, ahogy a rendszer önfenntartó érdekei és a társadalmi érdekek közötti „kompromisszumok” egy-egy lépéssel racionálisabbá és élhetőbbé tették a hétköznapi életet, a mindennapok gyakorlatát.

Lehet ugyan azt állítani, hogy az államszocializmus fennállása alatt mindig, mindenkit és mindenhol a „fortélyos félelem” igazgatott, ám ez tényszerűen nem így volt. A hatvanas évek második felétől, hatalmi szempontból már elegendő volt a kialakított kollaborációs szándékok működtetése és a kisebb-nagyobb gazdasági engedmények biztosítása az ösztársadalmi lojalitás fenntartásához. Az 1956-os megtorlás emlékezete mellett ennek is szerepe volt abban, hogy Magyarországon nem alakult ki aktív antikommunista tömegmozgalom a Kádár-korszakban sem. Nyilvánvalóan ez megkövetelte a maga társadalmi árát, hosszú távon ható torzításokat okozva a magyar társadalmi és politikai magatartásban.

Horváth Gergely Krisztiánnal és az általa megjelenített kollégákkal ellentétben úgy gondolom, hogy az államszocializmus társadalmi viszonyrendszere, átrendeződési folyamatai lokális és országos szinten egyaránt meglehetősen összetettek voltak. Ezekben már nem csak a központi hatalom szándéka érvényesült akadálytalanul és ellenvetés nélkül, hanem a társadalmi válaszok is kialakultak és hatottak. Természetesen lehet ezen is vitat-

19 Héthy Lajos – Makó Csaba: *Munkásmagatartások és a gazdasági szervezet*. Bp., 1972. (Szociológiai Tanulmányok 13); Uők: *Munkások, érdekek, érdekegyeztetés*. Bp., 1978.

kozni, de azt elég nehéz elvitatni, hogy az 1948/49 és 1989/90 közötti korszak társadalmi változásai sokkal összetettebbek annál, semmint önmagában azt a totalitarizmus-elmélettel vagy az állami erőszak szerepének a túlértékelésével tárgyszerűen meg lehetne érteni és magyarázni ezeket.

A 20. század második felében a magyar társadalomban többszörös társadalmi átrendeződések, átrétegződések zajlottak le, folyamatosan változtak a társadalmi tagoltságot befolyásoló tényezők – a munka, a vagyon, az iskolázottság, a társadalmi tőkefajta – szerepe. Meglehetősen sajátos, ha egy átfogónak szánt történelmi értelmezés kialakítását célul tűző kutató egy szót sem veszteget a munkájában ezekre a kérdésekre. Az odáig még „rendben” is van, hogy a szovjetizálás során kifosztották a paraszti társadalmat, a kollektivizálás megváltoztatta a falusi társadalmi viszonyokat, de mi történt ezt követően? Hogyan tagolódtott újra a parasztiból falusivá váló társadalom? Hová lettek az egykori gazdaelit tagjai? Kik lettek a téeszelnökök? Volt-e valamilyen értelemben kontinuitás és kapcsolat a hagyományos paraszti társadalom tagoltsága és a téeszek belső munkaszervezeti pozícióit birtokló társadalmi helyzete között? Hogyan tagozódott újra a falvakban élők társadalma az 1970-es és 1980-as években? Milyen társadalmi jellemzőkkel írható le a téeszekből kimaradt, továbbra is magángazdálkodóknak az 1970-es évek közepén is még mintegy 70-80 ezer fő aktív keresőt, eltartottakkal együtt minimum 200-300 ezer főt jelentő csoportja? Egészen sajátos, hogy a vidékkel, falusi társadalomtörténettel kapcsolatos tudományos kutatást önmaguknak kisajátítani igyekvő kutatók érdeklődését nem keltik fel ezek a kérdések, nem kísérelnek meg érvényes válaszokat és értelmezési kereteket megfogalmazni ezek kapcsán. Viszont akkor jogosan merül fel a kérdés, mire is való az általuk művelt vidéktörténet?

A történelmi értelmezés lehetőségeiről

Meggyőződésem szerint minden olyan történelmi értelmezésnek létjogosultsága van, ami a tudományos kutatás és megismerés szabályait követve fogalmazódik meg, ami nem támaszkodik a tudományon kívül eső tényezőkre, és autonóm értelmiségi és tudományos teljesítményen alapul. A különböző, egymással versengő értelmezések, történelmi elbeszélések érvényességét, eredetiségét nyilvánvalóan a szűkebb-tágabb történettudomány és a társadalmi közvélekedés ítéli meg. Számomra magától értetődő, hogy egy tárgyilagos, objektivitásra törekvő értelmezést nem valami ellenében, hanem valamiért, egészen konkrétan a pontosabb történelmi megértés lehetőségének a megteremtéséért érdemes megfogalmazni.

Ellentétben Horváth Gergely Krisztiánnal, aki vehemensen, nem igazán tárgyilagosan védelmezi álláspontját, és a felfogása szerint méltatlanul megtámadott – valójában csak tárgyszerű szakmai kritikával illetett – Ö. Kovács József kollégát, úgy gondolom, hogy természetesen minden történelmi állítás, munka, értelmező vita, korrekt tudományos diskurzus tárgyává tehető. A történettudomány nem létezhet tudományként kritika és párbeszéd nélkül.

Úgy vélem, hogy a történeti, társadalmi változások megértéséhez nem lehet prekonceptiókkal közelíteni, nem lehet szelektíven válogatni a tények között, annak érdekében, hogy ezek alkalmasak legyenek egy elméleti konstrukció, egy előítéleteken alapuló történeti értelmezés alátámasztására.

Az értelmezések akkor lehetnek időtállóak, ha tényeken alapulnak. Ugyanakkor, ha valaki komolyan veszi a tudományosságot, a tudományos kritikát, akkor nem szelektíven kritizál, nem kerüli meg a választ a feltett kérdésekre, mint ahogyan azt Ö. Kovács József tette a *BBC History* folyóiratban folytatott vitában.

Lehet persze azt állítani, hogy csakis a történeti forrásokban, önmagukban rejtőzködik a megfellebbezhetetlen igazság, lehet abszolutizálni a források információértékét, de minden, magára valamit is adó történésznek pontosan tisztában kell lenni azzal, hogy a források önmagukban még nem történeti tények. Önmagukban semmit sem cáfolnak vagy igazolnak.

*

Nyilvánvalóan szükség van a tudományos párbeszédre, a tartalmas tudományos vitákra a modern kori/jelenkori magyar történelem és társadalom változásainak értelmezése kapcsán is. A vitának azonban csak akkor van értelme, ha a szellemi párbaj szabályait minden érintett fél betartja, ha nem átfutni akar a magasugróléc alatt, hanem át akarja ugorni, ha az állításokra tárgyilagos, tudományosan megalapozott cáfolatok és ellenérvek fogalmazódnak meg, ha a feltett kérdésekre kimerítő, szakszerű és tényszerű válaszok születnek. Sajnálatosnak tartom, hogy Horváth Gergely Krisztián írása nem ezen elvek figyelembevételével fogalmazódott meg.

A magam részéről természetesen továbbra is kész vagyok minden, a hazai jelenkortörténet alapvető fontosságú kérdéseit – többek között a hatalom és társadalom viszonya, a társadalmi rétegződés történeti problémái, az egyes társadalmi csoportok életstratégiái, a társadalmi magatartás, a mindennapi élet struktúrái, a polgárosodás, az újratagolódás, a társadalmi tagolódást befolyásoló tényezők és ezek változása az államszocializmusban – érintő, tudományos vitában való részvételre. A továbbiakban azonban nem kívánok részt venni a „vidéktörténeti koncepció” és az „állami erőszak megközelítés” öngigazolását szolgáló, öncélú eszmecserékben, mert ez utóbbiak ebben a formában nem viszik előbbre a jelenkorral kapcsolatos történettudományi gondolkodást.

CONTENTS

STUDIES

- Márton Rózsa** *Bruno of Augsburg and Saint Stephen. A Case Study on the Political Aspects of Individual Movement* 615
- Levente Nagy – Emőke Rita Szilágyi** *From Hollókő to Esztergom. New Data on the Genealogy of the Oláh, Hunyadi and Dracula Families* 639
- János Buza** *A Preface of the Financial Crisis. In the Wake of Article 28 of Law 1613* 669
- Gergely Romsics** *Interest, Influence, Empire. Balkan Expansion in Hungarian Foreign Policy Planning, 1917–1918* 679
- Márta Hantos-Varga** *Benchmarks for Political Action Based on Christian Theories of the State and the Declarations of the Holy See* 705
- Andor László** *The Influence of Gyula Szekfű's Historiographical Views in his Own Time* 737
- Attila Novák** *Kibbutz and Cooperatives, or Cooperative Ideas in 1960's Hungary – with Israeli Echoes* 753

DEBATE

- Gábor Gyáni** *On a Style of Debate* 765
- Béla Tomka** *On Contemporary History Research and the Veto of Sources* 775
- Tibor Valuch** *Objectively about Contemporary History and the Society of State Socialism. Comments on the Article by Gergely Krisztián Horváth* 781
- Zsuzsanna Varga** *Discussion Article or Indictment?* 791
- Gergely Krisztián Horváth** *On the Margins of a Cancelled Debate* 799

E számunk szerzői

Buza János, történész, nyugdíjas egyetemi tanár [Budapesti Corvinus Egyetem] ● Gyáni Gábor, kutató professor emeritus, HUN-REN BTK TTI, Újkori osztály ● Hantos-Varga Márta, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola ● Horváth Gergely Krisztián, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Vidéktörténeti osztály, MTA-BTK „Lendület” Tíz generáció kutatócsoport-vezető ● László Andor, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola ● Nagy Levente, habilitált egyetemi tanár, tanszékvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Román Filológiai Tanszék ● Novák Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Molnár Tamás Kutatóintézet ● Romsics Gergely, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Horthy-korszak osztály ● Rózsa Márton, projekt munkatárs, Bécsi Egyetem, Történelmi és Kulturális Tanulmányok Kara, Történeti Intézet ● Szilágyi Emőke Rita, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, Reneszánsz osztály ● Tomka Béla, tanszékvezető, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Jelenkortörténeti Tanszék ● Valuch Tibor, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Történettudományi Intézet, Új- és Jelenkori Történeti Tanszék, kutató professzor, Társadalomtudományi Kutató Központ, Politikatudományi Intézet ● Varga Zsuzsanna, tanszékvezető, egyetemi tanár, oktató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Történeti Intézet

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

